

אמנות ימינו והתרבות המערבית

משבר האמנות המערבית והמחשבה היהודית / הארץ / 26.7.63

ה. יפה, פרופסור לתולדות האמנות באוניברסיטה של אמסטרדם, שימש סגן מנהל המוזיאון "סטדליק" באמסטרדם וסגן הנשיא היוצא של איגוד המבקרים הבינלאומי. בשנים האחרונות, חזר לגרסא דינקותא לעברית, מדי פעם הוא קורא, אם כי במאמץ־מה, גם עיתון עברי. יצירתו של האמן בן ימינו הוא בחינת התממשות של "עולם החלום". אין לעולם החלום הזה כמובן כל קשר לסוריאליזם, אלא זוהי אחת האפשרויות ל"מציאות אחרת" הקיימת בדבר עם המקובלת כ"ממשית", והיא ריאליט לא פחות ממנה. בכל "עולם חלומי" כזה יש מערכת חוקים פנימיים, הנובעים ממנו ויחד עם זה גם מחייבים את התפתחותו הפנימית. יצירת האמנות היא יצירת שפה, שחלים עליה כל חוקיה הפנימיים המורכבים של שפה. היחס לאובייקט החיצוני, הוא שונה בימינו משהיה בכל תקופה אחרת. האובייקט משמש כ"מילה" בשפה חדשה זו, מילה המצביעה על מציאות עליונה, השונה כמובן מהאובייקט עצמו. המציאות העליונה משמשת כמחוז־חפץ סופי, "ירושלים השמימית", שאליה שואף האמן באמצעות ניסיונו וחדירתו אל מהות האובייקט היחיד והיחס בין האובייקטים השונים וסדרם הפנימי, המהווים לגביו את "ירושלים הארצית". יצירת אמנות נמדדת, אפוא, גם בעקביותה כשפה וגם במתח הפנימי התמידי בין הביצוע העובדתי המוחשי של היצירה כמתייחס למטרתו, שהיא הצבעה על אותה "ירושלים שמימית". כל יצירה שהיא פורמליסטית גרידא, על אף היותה שומרת על חוקיותה המדויקת של השפה ההגיונית בה נוצרה, חסרה את לוח האמנות ואת תוכנה העיקרי - המתח בין המטרה הסופית ובין היצירה הקיימת בעליל. כל יצירה - שהיא פורמליסטית בלבד, וכך אפשר לקרוא לכל יצירה שכל הוואריאציות שלה צפויות מראש, נשארת סגורה הרמטית במסגרתה היא, ודומה לשפה שכל סמליה ריקים מתוכן. גם הקיצוניות השנייה, ביטוי אישי של אדם זה או אחר, עדיין אינו יוצר ערך אמנותי. לכל ציור של כל אדם יש ערך מבחינה פסיכולוגית, אך אין להחליף ערך זה, יהיה מעניין כשלעצמו כאשר יהיה, בערך אופנתי. ביטוי סתם אינו עדיין בגדר יצירה אמנותית. ריבוי הזרמים השונים והניסיונות החדשים בציור של ימינו, בא עם אבדן "מציאות אובייקטיבית מוסכמת" שהיתה כמובנת מאליה לגבי רוב אמני הדורות הקודמים. כאשר מציאות, זו הפסיקה להיות, בעיני אמני המאה העשרים, עובדה המשמשת מטרה לעצמה, החלו מיד החיפושים אחרי המציאות האחרת, המיוצגת ע"י המציאות "הריאלית". לא עוד תיאור המציאות החיצונית כממשית יחידה, אלא שימוש במציאות החיצונית ככלי, בו אפשר לסמל מציאות אחרת. ממילא אבדה לאמנים האפשרות לשפה פלסטית מוסכמת, מאחר ושפה זו התבססה וינקה מהאמונה בריאליות חיצונית ממשית וסופית. עם אובדן השפה המוסכמת, נאלצו האמנים לחפש דרכי ביטוי שיהוו שפה חדשה לתיאור התמורה המתחוללת באדם בן המאה העשרים. דרכי ביטוי אלה נהפכו, כמובן, ממילא למערכות שפות שונות. אמן בן ימינו

חייב, אפוא, לפתח שפה פלסטית אוטונומית משלו, או למלא בתוכן חדש ולפתח שפה של אמן אחר הקרוב לו במיוחד. יש לזכור, שהשפה עצמה היא גם חלק מתוכנה הפנימי, ולכן קשה מאוד, בפרט בימינו, לפתח שפה ציורית של צייר אחר, והאמן נאלץ לפתח לעצמו לפחות "דיאלקט עצמאי" של שפה פלסטית.

כאשר קיימות, זו בצד זו, כל כך הרבה שפות פלסטיות, נוצר מיד החשש - שלפחות בחלקן הוא מוצדק בהחלט - לחוסר קומוניקציה בין אמן אחד למשנהו, ובין האמן והקהל שאליו מכוונת בשורתו האמנותית. חסר כאן כביכול "מילון", שבעזרתו יוכל הצופה לתרגם את שפות האמנות השונות למושגיו הוא וכך להגיע למשמעותה הנכונה של היצירה. לאמיתו של דבר, אין להגזים בחוסר אפשרויות הקומוניקציה. אין זו, למרות הדמיון החיצוני, חוסר אפשרות לקשר, כפי שהיא מתוארת ע"י קירקגור בספרו על "אביר האמונה", למרות הטענות - הרומנטיות לעיתים - של האמנים על "השראה" ו"יד עליונה" המכתובה להם את יצירתם. אפשר לנתח את יצירותיהם - גם אם אלו מורכבות ביותר - ולו רק בגלל שיצירות אלה נעשו ע"י אדם בעל מבנה פנימי אנושי, שאינו זר, בסיכומו של דבר, באופן מוחלט לאדם אחר בעל מבנה פנימי. הגישה לכל בעיית הקומוניקציה במקרה זה, קרובה כיום פחות לגישתו של קירקגור והאקזיסטנציאליסטים ויותר לגישתו של פסקאל.

אחד הנושאים המרכזיים שעמדו לדין במסגרת סימפוזיון מבקרי האמנות, היה נושא שהוגדר כ"המחשבה היהודית כגורם לאוניברסליות באמנות". אם נזהרים ואין סוטים לנושאים דומים אך שונים (כמו למשל לדין על "אמנות יהודית"!), יש אפשרות למצוא בנושא זה, עם היותו מוגש בדרך מעורפלת ביותר, חומר מעניין ביותר. המחשבה היהודית משמשת במקרה כזה מעין קו מדריך לכיוון מופשט (מבחינת תוכן), העובר בכל חטיבותיה של תרבות המערב. יש להדגיש היטב את חוסר הזהות בין "מחשבה יהודית" ו"אמנות יהודית". אמנותו של מונדריאן, למשל, היא מחשבה יהודית שלא היתה יכולה להתגבש אצל יהודי. כל המופשט הגיאומטרי נובע מרצון להגיע להצגה חד-משמעית, מופשטת וטהורה לגמרי, שעלולה היתה להיווצר כתוצאה של רבדים קלויניסטיים, או אפילו כתות קתוליות מסוימות. היהודי היה מסתייג מהנטייה להצבה חד-משמעית, גם אם נטייתו היא למופשט וטהור. הנטייה הטבעית של אמנות יהודית - אם יוצאים מהנחה שיש כזו, כחטיבה מוגדרת וברורה - היא להפשטה, אקספרסיוניזם ואינטלקטואליות, ותמיד לרוב משמעות.

ישראל עשויה לתפוס מקום מיוחד במסגרת האמנות המערבית של ימינו. הפריחה הנראית לעין של האמנויות בכל הציוויליזציה המערבית, אינה התרעננות והתערורות ואף אינה הבטחה לכך. לא רנסאנס הוא הפוקד את אירופה, אלא פירפורים של עווית, המזעזעים אורגניזם עצום העומד על סף תמורה טוטאלית. האמנות והמדע מצביעים על תמורה שתהיה מוטאציה ממש, ולא תמורה איטית ואבולוציונית. באיזו דרך תבוא המוטאציה, קשה מאוד לדעת, אך יש לשער שתהא זאת תמורה בכל סדרי ההיגיון והתודעה, שיקבלו ממש מימדים חדשים. דווקא לישראל, כמו ליוגוסלביה ולארצות דומות שבהן נפגשות דינמיות ותרבויות שונות, יתכן שייקבע תפקיד של מרכז בתקופת המעבר שכבר עתה אנו נמצאים בעיצומה. השאלה היא אם רק יספיק הזמן לכך. מה שמרגיש עתה אדם במסגרת התרבות המערבית, אינה

רק תחושת רומא של המאה החמישית, אלא הרבה יותר מזה - שינוי טוטאלי באדם באשר הוא אדם ובכל המודוס של מחשבתו.

מסופר שאחד הצדיקים הגיע פעם במסעותיו לעיירה נידחת, והופתע למצוא במרכז העיירה מגדל גבוה ועליו ישוב יהודי. קרא הצדיק ליהודי ושאלו לסיבת ישיבתו על המגדל. ענה היהודי שמקצועו הוא לשבת על המגדל ולצפות לבוא המשיח. המשיך והסביר: "כל עוד לא בא המשיח דלה פרנסתי, לחם צר ומים לחץ, אך כשיבוא המשיח, אאבד את פרנסתי לגמרי..."

במצב דומה נמצא כרגע איש הרוח (ולמעשה כל אדם) בתרבות המערב - צופה לשלב הבא, הממשמש ובא.